

ปัญหาที่ทำการวิจัย และความสำคัญของปัญหา

งานศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับลักษณะทางสังคม - วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองในสังคมเริ่มซับซ้อน (early complex societies) ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย มีนักวิชาการดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง (ดูตัวอย่าง Wales 1969; ภาควิชาโบราณคดี 2523; ผาสุข อินทรารุช 2526; Glover 1989; สุรพล นาถะพินธุ 2538; Mudar 1993, 1999; White and Pigott 1996; Higham 1998) จากการศึกษาดังกล่าวในห้วงกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา เราได้ข้อมูลด้านต่าง ๆ ที่ชี้ให้เห็นภาพกว้างๆ เกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนกลางจนถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (ระหว่างช่วง 2,500 ปี - 1,500 ปีที่ผ่านมา) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอย่างเด่นชัด ไม่เฉพาะแต่ในภาคกลางของประเทศไทยเท่านั้น แต่ในแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย (ดูงานสรุปข้อมูลที่กระชับใน Stark 2001) ตัวอย่างเช่น เราเห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีพที่เน้นการเก็บของป่า ล่าสัตว์ เพาะปลูกพืชบางอย่าง และการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (Ray 1989; สุรพล นาถะพินธุ 2538; Glover 1996) มาเป็นการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก (ผาสุข อินทรารุช 2526; Mudar 1995) เราพบว่าแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน (Settlement pattern) ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นชุมชนขนาดเล็ก กระจายอยู่ในเขตพื้นที่ป่าหรือที่ราบริมเชิงเขา แต่พอเข้าสู่ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ มีการเคลื่อนย้ายชุมชนลงมาในที่ราบลุ่มที่อยู่เหนือระดับที่ทะเล ประมาณ 10-30 เมตร ซึ่งมีพื้นที่เหมาะสำหรับการเกษตรกรรมและมีการตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ มีชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ (moated settlement) (ดู Bronson and Dales 1972; ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา 2524; มยุรี วีระประเสริฐ 2526; Saraya 1989; จารึก วิไลแก้ว 2534; Vallibhotama 1992; Mudar 1993, 1999; สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 2541; ผาสุข อินทรารุช 2542) นอกจากนี้ รูปแบบการปกครองก็เปลี่ยนไปโดยมีการแบ่งจัดลำดับชนชั้นต่าง ๆ อย่างซับซ้อนมากขึ้น (ธิดา สาระยา 2537, 2538; Vallibhotama 1986; สายันต์ ไพโรชาญจิตร และสุภมาศ ดวงสกุล 2541)

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในช่วงเวลาดังแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างไร และผลที่ตามมาคืออะไร ยังคงเป็นคำถามที่ต้องมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างละเอียดกันมากขึ้น

โดยทั่วไป ความซับซ้อนทางสังคมวัฒนธรรมและการเมือง อาจสะท้อนออกมาในลักษณะต่าง ๆ เช่น ขนาดประชากรเพิ่มขึ้น พื้นที่อาณาบริเวณของชุมชนและเครือข่ายใหญ่โตขึ้น กว้างขวางขึ้น (large spatial scale) โครงสร้างการปกครองที่มีการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง (centralized political structures) รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในลักษณะเมืองศูนย์กลางและบริวาร (settlement hierarchies) ความเหลื่อมล้ำทางสังคม (social stratification) การควบคุมผลิตผลทางเศรษฐกิจหรือการค้า และแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนหรือระหว่างภูมิภาค (long-distance exchange) นักโบราณคดีศึกษาสังคมที่ซับซ้อน (complex society) โดยใช้แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและระดับของสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง โดยพิจารณาจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ ประเภทของหลักฐานที่นักโบราณคดีมักใช้กันทั่วไปในการอ้างอิงหรือตีความเกี่ยวกับวิวัฒนาการของความซับซ้อนทางวัฒนธรรมได้แก่ 1) สถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้าง (เช่น บ้าน ป้อม คูน้ำ คันดิน และศาสนสถาน เป็นต้น) ; 2) หลักฐานเกี่ยวกับการฝังศพ (เช่น ประเพณีการฝังศพ สิ่งของที่พบร่วมกับโครงกระดูก และความแตกต่างระหว่างเพศ เป็นต้น); 3) การแบ่งหน้าที่ตามความถนัด (ดูจากความหลากหลายของหลักฐาน การกระจุกและกระจายตัวของหลักฐาน การผลิตงานหัตถกรรมโดยช่างฝีมือ และการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ เป็นต้น); 4) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (ขนาดและรูปร่างของแหล่งโบราณคดี การกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีในสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และหลักฐานที่อาจบ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดี เป็นต้น); และ 5) หลักฐานการใช้อักษร (จารึก เหรียญ และเอกสารหรือบันทึกต่างชาติ เป็นต้น) (Adams 1997; Chang 1977:234-408; Caneiro 1970; Childe 1950; Clark and Parry 1990; Flannery 1972; Higham 1989: 190-355; Nelson 1995: 598; Nichols and Charlton 1997; Wenke 1990:286-292; Wicks 1985, 1992)

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องศึกษาลักษณะบางประการของความซับซ้อนทางสังคม และเศรษฐกิจ โดยเลือกศึกษาชุมชนโบราณในเขตที่สูงทางตะวันออกของภาคกลาง คือแหล่งโบราณคดีซับซ้อนป่าในเขตอำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี ซึ่งแม้จะเคยมีการสำรวจและขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มาแล้ว (วีรพันธุ์ มาลัยพันธุ์ 2515; Maleipan 1979; โครงการโบราณคดีประเทศไทย 2529; ภูธร ภูมธน 2529; สว่าง เลิศฤทธิ์ และคณะ 2544) แต่ยังคงขาดการศึกษาที่ลุ่มลึกในประเด็นที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าว

แหล่งโบราณคดีซับซ้อนป่าอยู่ในเขตตำบลซับซ้อนป่า อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี หรือที่พิกัดทางภูมิศาสตร์ รุ่ง 15 องศา 03 ลิปดา 08 ฟลิปดาเหนือ และ แวง 101 องศา 14 ลิปดา 38 ฟลิปดาตะวันออก (RTSD แผนที่ระวาง 5239 III ลำดับชุด L7017, มาตรฐาน 1:50000, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2535) ผู้วิจัยเห็นว่าแหล่งโบราณคดีซับซ้อนป่ามีความโดดเด่นที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาเรื่องพัฒนาการของความซับซ้อนทางสังคมวัฒนธรรมในหลายประการ ดังพอประมวลได้ดังนี้

1. การศึกษาแหล่งโบราณคดีซับซ้อนป่าที่ผ่านมาพบว่าซับซ้อนป่าเคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (Maleipan 1979; สว่าง เลิศฤทธิ์

และคณะ 2544) ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา และข้อดีของแหล่งโบราณคดีที่มีการอยู่อาศัยหลายช่วงเวลา (Multiphase site) ก็คือเราสามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมจากยุคหนึ่งไปยังยุคหนึ่ง หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้วิจัยสามารถตรวจสอบพัฒนาการของความซับซ้อนย้อนหลังไปได้ถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งนักวิชาการบางคนเสนอไว้ว่ามีความซับซ้อนทางสังคมเกิดขึ้นแล้ว (เช่น O'Reilly 1999, 2001; Stark 1998; Walch 1989; White 1995) แต่ในขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการหลายคนเสนอว่ากำเนิดความซับซ้อนและรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปรากฏขึ้นเมื่อมีการติดต่อกับอินเดียเท่านั้น (Bentley 1986; Coedes 1968; Wheatley 1982; Wolters 1999) ผู้วิจัยคิดว่าแหล่งโบราณคดีซับซ้อนป่าเหมาะสำหรับการตรวจสอบข้อเสนอทั้งสองฝ่ายได้อย่างดี ในขณะเดียวกัน หากทำการขุดค้นตามพื้นที่ต่าง ๆ ของแหล่งโบราณคดีแล้ว ก็สามารถเปรียบเทียบข้อมูลแต่ละยุคสมัยได้ และทำให้มองเห็นความแตกต่างในแนวตั้ง (diachronic variability) และแนวระนาบเดียวกัน (synchronic variability) ได้ด้วย ซึ่งยังไม่มีใครศึกษาในประเด็นนี้ที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มาก่อน ผู้วิจัยจะใช้การขุดค้นอย่างเป็นระบบเพื่อตรวจสอบลำดับสมัยวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

2. ซักป่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีหลักฐานหลากหลาย เช่น มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นคันดิน 2 ชั้น ก่อด้วยการอัดดินแน่น สูงประมาณ 10 เมตรจากพื้นที่คูเมือง คูเมืองกว้างประมาณ 16 เมตร ฐานเนินดินกว้างประมาณ 20 เมตร (ภุทธ ภูมะธน 2529) แต่ขณะนี้เรายังไม่สามารถสรุปได้อย่างมั่นใจว่าคันดินทำหน้าที่ใดและสร้างเมื่อใด จนกว่าจะมีการศึกษาโครงสร้างของคันดิน ลำดับการก่อสร้างคันดิน ลำดับการก่อสร้างคันดิน แผนผังของคันดินนี้ และโบราณวัตถุอื่นๆ ที่พบ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยวางแผนการขุดค้นคูเมืองและคันดินด้วย

ซากป่ามีร่องรอยศาสนสถาน และสิ่งก่อสร้างด้วย และเคยมีชาวบ้านพบโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาอีกหลายประเภท เช่น ชิ้นส่วนธรรมจักร พระชิ้นส่วนพระพุทธรูป พระพิมพ์ และตุ๊กดาดินเผา เป็นต้น (ภุทธ ภูมะธน 2529: 11-21) อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าหลักฐานดังกล่าวพบจากการสำรวจบนผิวดินและได้มาจากชาวบ้าน ซึ่งไม่ทราบตำแหน่งและบริบทที่ชัดเจน และการศึกษาที่ผ่านมามักเน้นที่การจัดรูปแบบและพรรณนาโบราณวัตถุเพื่อเขียนประวัติวัฒนธรรม (cultural-historical reconstruction) และเน้นที่การศึกษาลวดลายทางศิลปะมากกว่าการศึกษาถึงกระบวนการทางวัฒนธรรม (cultural process) ผู้วิจัยคาดว่าหลักฐานเหล่านี้อาจจะยังมีอยู่ใต้ดินอีกมาก และดังนั้นจึงจะใช้การขุดค้นอย่างเป็นระบบเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับบริบทและตำแหน่งของหลักฐานเหล่านี้

นอกจากนี้ สภาพดินของแหล่งโบราณคดีมีความเป็นด่างค่อนข้างสูง (pH=8-8.5) ข้อดีก็คือสภาพดินด่างนี้ช่วยรักษาสภาพหลักฐานให้คงอยู่ได้ แม้แต่อินทรีย์วัตถุ เช่น โครงกระดูกมนุษย์ กระดูกสัตว์ ก็คงสภาพได้สมบูรณ์ ผู้วิจัยจะใช้ข้อได้เปรียบในแง่นี้ในการเก็บข้อมูลหรือหลักฐานทุกประเภทที่หลงเหลืออยู่อย่างละเอียด เช่น กระดูกสัตว์ ละอองเรณู หรือเมล็ดพืช เป็นต้น

3. ชั้นจำปาอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลถึง 180 เมตร นอกจากนี้ ชั้นจำปายังตั้งอยู่บนสภาพภูมิประเทศแบบลอนลูกฟูก มีชั้นหินพื้น (bed rock) อยู่ลึกจากผิวดินเฉลี่ยเพียง 40-50 ซม. พื้นที่ส่วนมากเป็นดินที่เกิดจากการผุกร่อนของหินปูนและหินมาร์ล ดินมีสีแดงและจัดอยู่ในประเภทที่เรียกว่า rendzinas ซึ่งอยู่ในชุดดินดาคลี (ชาติชาย ร่มสนธิ์ 2522) ดิน rendzinas นี้ไม่เหมาะสำหรับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าวนาดำ (นิวัติ เรืองพานิช 2525; วิจิตร ทันท่วน และคณะ 2519) อีกทั้งดินประเภทนี้มักพบในพื้นที่แห้งแล้ง หรือพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำฝนต่ำ (ศิริชัย อารยะรังสฤษฎ์ และประนอม ขาวสุทธิ 2532:13) แต่ทำไมมนุษย์สมัยก่อนจึงเลือกตั้งถิ่นฐานหรือใช้พื้นที่ตรงนี้ หรือว่าชั้นจำปาอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่มีความเหมาะสมในเรื่องการเป็นจุดศูนย์กลางการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มด้านทิศตะวันตกซึ่งมีพื้นที่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมมากกว่า เช่นที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำป่าสัก (ชั้นจำปาอยู่ห่างจากแม่น้ำป่าสักเพียง 15 กิโลเมตร กับชุมชนภายนอกในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล-ชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ชั้นจำปาตั้งอยู่ในพื้นที่ชายขอบด้านตะวันออกของภาคกลาง ติดกับที่ราบสูงโคราช) ดังที่ผู้วิจัยเคยเสนอไว้ (Lertrit 2002) หรือเป็นเพราะที่ตั้งของเมืองอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติหลากหลายและอุดมสมบูรณ์เพียงพอกับการดำรงชีพโดยไม่ต้องพึ่งการเกษตรกรรม หรือสามารถใช้ทรัพยากรจากสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์นั้น เช่น ของป่าที่มีคุณค่าและใช้แลกเปลี่ยนได้ หรือมีวัตถุดิบบางประเภทสำหรับการผลิตหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษ (craft specialization) แลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ตัวเองไม่สามารถผลิตได้ เช่น ข้าว โลหะ ลูกปัด หรือแม้แต่เครื่องปั้นดินเผาบางประเภท การศึกษาวิเคราะห์โบราณวัตถุ (เช่น เครื่องประดับที่ทำจากหิน ภาชนะดินเผา) และการศึกษาวิเคราะห์นิเวศวัตถุ เช่น หลักฐานประเภทกระดูกสัตว์ (faunal remains) และหลักฐานเกี่ยวกับพืชพรรณ (floral remains) เช่น ละอองเรณู จะช่วยให้เรามองเห็นและเข้าใจการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมที่อาจจะสัมพันธ์กับการก่อตัวของสังคมที่ซับซ้อนก่อนจะก้าวไปสู่สังคมแบบรัฐในบริเวณภาคกลางและใกล้เคียง แต่ในปัจจุบันยังไม่มีนักวิชาการท่านใดแสวงหาคำตอบเรื่องนี้

4. แหล่งโบราณคดีชั้นจำปาและพื้นที่รอบ ๆ นับวันจะถูกบกรบกรวนจากกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การปลูกสวนป่า การลักลอบขุดหาสมบัติ และการขยายพื้นที่เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ กิจกรรมเหล่านี้เป็นตัวการทำลาย เคลื่อนย้าย และทำให้หลักฐานทางโบราณคดีสูญหายไปจากแหล่งโบราณคดี (ผู้วิจัยเคยเดินสำรวจแหล่งโบราณคดีชั้นจำปาเมื่อเดือนตุลาคม 2544 และพบว่าเนินโบราณสถานทั้ง 3 เนิน ถูกลักลอบขุดจนแทบไม่สามารถทราบสัญญาณและรูปทรงเดิม) ดังนั้น หากปล่อยให้สถานการณ์อย่างนี้ดำเนินต่อไป แหล่งโบราณคดีชั้นจำปาในฐานะที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชนและของชาติ ก็คงสูญหายไปด้วยอย่างน่าเสียดาย

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของสังคมที่ซับซ้อน โดยใช้กรณีตัวอย่างแหล่งโบราณคดีในบริเวณที่สูงทางตะวันออกเฉียงของภาคกลางของประเทศไทย
2. เพื่อทราบถึงระบบต่าง ๆ เช่นระบบการค้า ระบบการผลิตหัตถกรรม และระบบความเชื่อที่มีบทบาทต่อการพัฒนาการของสังคมโบราณในภาคกลาง ซึ่งอาจสามารถนำไปเปรียบเทียบหรืออธิบายสังคมโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือพื้นที่อื่น ๆ ของโลกได้
3. เพื่อวางพื้นฐานและช่วยให้การวิจัยภายหลังทำได้ง่ายขึ้น ตัวอย่างเช่น การลำดับอายุสมัยของหลักฐานและแหล่งโบราณคดีจะช่วยให้การศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานสะดวกยิ่งขึ้นเพราะสามารถจัดวางหลักฐานที่ค้นพบตามเวลาก่อนหลังได้
4. เพื่ออนุรักษ์รักษา และใช้ข้อมูลทางโบราณคดีในฐานะที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในทางวิชาการ และการบริการทางวิชาการแก่สาธารณะ
5. เพื่อเป็นตัวอย่างงานวิจัยทางโบราณคดีแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) ที่อาจจะช่วยขยายมุมมองในด้านแนวคิดและวิธีวิทยาในการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทยอีกโครงการหนึ่ง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนโบราณในเขตที่สูงทางตะวันออกเฉียงของภาคกลางจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ องค์ความรู้ส่วนนี้จะเป็นส่วนสำคัญต่อความเข้าใจกำเนิดและพัฒนาการของรัฐโบราณ หรืออารยธรรมเก่าแก่ในภาคกลาง และในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
2. องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจในข้อ 1 จะช่วยขยายพาดานและแนวทางการศึกษาทางโบราณคดีมากขึ้น การศึกษาหลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดียุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคกลางที่ผ่านมา นักวิชาการส่วนมากใช้ข้อมูลทางศิลปกรรม ซึ่งพบในบริบทที่จำกัด และเน้นการพรรณนาและจัดรูปแบบโบราณวัตถุ และจัดลำดับประวัติวัฒนธรรม (culture-historical reconstruction) (ดู Boisselier 1968; Krairiksh 1975; เผ่าทอง 2521; Veraprasert 1982; Chirapravati 1994:78-169; Brown 1996) การวิจัยครั้งนี้จะเป็นเสมือนเครื่องกระตุ้นให้มีการวิจัยโดยใช้ข้อมูลทางโบราณคดี เพื่อศึกษาประเด็นต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับระบบสังคม
3. สามารถช่วยแก้ปัญหาบางประการในการวิจัยในอนาคต เช่น การมีข้อมูลใหม่ เช่น กรอบลำดับอายุที่ละเอียดสมบูรณ์ (refined chronology) จะช่วยให้นักโบราณคดีที่ทำงานในพื้นที่ภาคกลาง และนักวิชาการที่สนใจพัฒนาการสังคมโบราณ ในช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและยุคแรกเริ่ม

ประวัติศาสตร์ สามารถจัดลำดับแหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุ (ที่ได้จากการขุดค้นหรือการสำรวจ) ได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

4. ได้ข้อมูลใหม่ทางวิชาการโบราณคดีเพิ่มขึ้น ซึ่งนักโบราณคดีและนักวิชาการด้านอื่น ๆ สามารถนำไปใช้ในการศึกษาได้ ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยในลักษณะดังกล่าวจัดเป็นการบริการทางโบราณคดีอย่างหนึ่ง (archaeological service) ซึ่งยังขาดอยู่มากในวงการโบราณคดีไทย

5. การศึกษาวิจัยครั้งนี้อาจถือได้ว่าเป็นการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เนื่องจากงานวิจัยครั้งนี้จะเป็นการเก็บกู้ข้อมูลที่อาจจะถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์จากกิจกรรมทางการเกษตรของชาวบ้านในพื้นที่ นอกจากนี้ผลการวิจัยยังจะใช้เป็นประโยชน์ในแง่ของการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางวัฒนธรรม และช่วยปกป้องดูแลทรัพยากรของท้องถิ่นและของชาติ

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยวางแผนโครงการออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเก็บข้อมูล (Data Collection) ประกอบด้วย การเก็บข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม

การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) หมายถึง การรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่น รายงานการวิจัย รายงานการสำรวจขุดค้นทั้งที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ บทความ หนังสือ แผนที่ (เช่น แผนที่ธรณีวิทยาหรือแผนที่ดิน) และภาพถ่ายต่างๆ (เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ) ข้อมูลเอกสารเหล่านี้จะช่วยให้ผู้วิจัยกำหนดแนวทางการวิจัยได้ง่ายและตรงกับความต้องการมากขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยในการแปลความหลักฐานซากโบราณคดีที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วย

การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work) คณะวิจัยแบ่งการเก็บข้อมูลภาคสนามออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรกเป็นการสำรวจและการทำงานแผนที่ โดยเริ่มจากการสำรวจแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของแหล่งโบราณคดี จากนั้นจึงจะสำรวจภาคพื้นดิน (pedestrian survey) จากนั้นจึงเก็บข้อมูลที่ผิวดินด้วยการขุดตรวจ

1. การสำรวจ (surveying) แบ่งออกเป็น 1) การสำรวจเบื้องต้น (reconnaissance survey) ซึ่งเป็นการเดินสำรวจทั่วไปตามบริเวณหรือพื้นที่ต่าง ๆ ในแหล่งโบราณคดี 2) การสัมภาษณ์ชาวบ้าน (interview) ซึ่งมีวัตถุประสงค์อยู่ที่การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุที่เคยพบและเก็บรวบรวมโดยชาวบ้าน ซึ่งจะได้ข้อมูลความหลากหลายและข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับโบราณวัตถุ และ 3) การเดิน

สำรวจอย่างเป็นระบบ (transect) ซึ่งจะช่วยให้คณะวิจัยค้นพบข้อมูลเกี่ยวกับความหนาแน่น และการกระจายของโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดีอย่างค่อนข้างละเอียดและทั่วถึง (ดู Feder 1997)

2. การขุดตรวจ (test excavation) โดยเลือกขุดตรวจในพื้นที่ต่าง ๆ ให้ครอบคลุมพื้นที่ทุกส่วนของแหล่งโบราณคดีเท่าที่สภาพปัจจุบันของพื้นที่จะเอื้ออำนวย (เช่น ค้นดิน คูเมือง และ พื้นที่การอยู่อาศัย) ขนาดและจำนวนหลุมขุดทดสอบขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจด้วยเช่นกัน การขุดตรวจมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่อยู่ใต้ผิวดิน เช่น ลำดับชั้นหิน (ทั้งชั้นดินทางธรรมชาติและชั้นดินทางวัฒนธรรม) จำนวน ประเภท ความหนาแน่นของโบราณวัตถุ และร่องรอยอื่น ๆ เช่น ร่องรอยผลิตวิสัย (feature) สถานที่ที่อาจจะแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง (workshop) หรือสถานที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น การรวบรวมข้อมูลภาคสนามระหว่างการขุดค้นจะใช้เทคนิคการขุดค้นทางโบราณคดี (unit-level excavation) โดยขุดตามลำดับชั้นดินธรรมชาติและชั้นดิน วัฒนธรรมผสมกับการขุดค้นตามระดับสมมติ (arbitrary level) (ดู Hester 1997; Sharer and Ashmore 1993:238-276) ส่วนการคัดแยกโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นจะใช้ตะแกรงร่อน (screen) ขนาดต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของโบราณคดีวัตถุที่ต้องการรวบรวม และในบางกรณีก็จะใช้วิธีร่อนน้ำ (floatation) เพื่อเก็บตัวอย่างหลักฐานขนาดเล็กที่ถูกเผาไฟ (carbonized materials) เช่น ถ่าน และเมล็ดพืช เป็นต้น (ดู Pearsall 1989:1985)

นอกจากนี้คณะวิจัยจะเก็บตัวอย่างดิน (soil sample) เพื่อวิเคราะห์ทางธรณีวิทยา และเก็บตัวอย่างละอองเรณู (pollen sample) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในอดีต และการใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์ต่าง ๆ เป็นต้น

การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) หลักฐานและโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นจะถูกบันทึกและนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังนี้

1. การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (quantitative analysis) เพื่อพรรณาและตรวจสอบลักษณะหรือรูปแบบข้อมูล และตรวจสอบสมมติฐานการวิจัยเพื่อการอ้างอิงและตีความทางโบราณคดี

2. การวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ในห้องปฏิบัติการ (laboratory analysis) ซึ่งประกอบด้วย

2.1 การวิเคราะห์ส่วนประกอบทางธรณีวิทยาของเนื้อภาชนะดินเผา (petrographic analysis) เพื่อตรวจสอบเทคนิคการผลิต และการจัดระเบียบการผลิต

2.2 การวิเคราะห์ส่วนประกอบทางเคมีและธรณีวิทยาของภาชนะดินเผา (chemical composition analysis) เพื่อหาดำแหน่งที่มาของวัตถุดิบที่ใช้ทำภาชนะดินเผา และเพื่อใช้เปรียบเทียบตัวอย่างดินที่เก็บมาจากพื้นที่วิจัย

2.3 การวิเคราะห์ตัวอย่างเพื่อกำหนดอายุ (radiometric dating) โดยจะส่งตัวอย่างประเภทอินทรีย์วัตถุ (organic materials) ไปห้องปฏิบัติการเพื่อหาอายุโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น วิธีเรดิโอคาร์บอน (C-14) นอกจากนี้ตัวอย่างเศาอิฐซากโบราณสถานจะถูกส่งไปหาอายุด้วยวิธีเทอร์โมลูมิเนสเซนส์ (thermoluminescence) ด้วย

2.4 การวิเคราะห์ละอองเรณู (pollen analysis) โดยผู้เชี่ยวชาญด้านพฤกษศาสตร์ และเรณูวิทยา เพื่อตรวจหาตระกูลและชนิดของพืช

ขอบเขตของการวิจัย

ในแง่กรอบหัวข้อวิจัย ผู้วิจัยเลือกศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม-วัฒนธรรมในบางลักษณะเท่านั้น เช่นการเปลี่ยนแปลงระบบการยังชีพ และผลิตหัตถกรรมพิเศษ (เช่น การผลิตภาชนะดินเผา และความเหลื่อมล้ำทางสังคม เป็นต้น ส่วนขอบเขตเรื่องช่วงเวลาจะนับตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (2500-1500 ปีมาแล้ว) โดยใช้แหล่งโบราณคดี ชับจำปาเป็นแหล่งข้อมูลและหน่วยการวิเคราะห์

ในแง่วิธีวิทยา ผู้วิจัยใช้ลำดับการจัดยุคสมัย (chronological approach) โดยการตรวจสอบชั้นดินด้วยการขุดทดสอบ (test excavation) ในพื้นที่ต่าง ๆ ของแหล่งโบราณคดี เช่น คูน้ำ คันดิน ที่อยู่อาศัย และสถานที่ฝังศพ เป็นต้น และการวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างกริบทพัฒนาการด้านสังคมและเศรษฐกิจ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเป็นวิทยาศาสตร์ (scientific approach) เช่น การทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์เชิงปริมาณที่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) เท่านั้น นอกจากนี้ยังใช้วิธีการวิจัยแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) ด้วย โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เช่นธรณีวิทยา เรณูวิทยา สัตววิทยา มานุษยวิทยากายและภาพ เคมี-ฟิสิกส์ เป็นต้น

ในแง่ของข้อมูลเฉพาะด้าน ผู้วิจัยใช้ข้อมูลหลายประเภทในการวิจัยครั้งนี้ เช่น ข้อมูลชั้นดิน (stratigraphic data) ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบและเทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผา ข้อมูลเกี่ยวกับสัตววิทยา ข้อมูลเกี่ยวกับละอองเรณู และข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพ เป็นต้น

สมมติฐานการวิจัย

ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานและปัญหาในการทำวิจัย (Research questions) ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลจากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้ผู้วิจัยเชื่อในขณะนี้ว่าลักษณะความซับซ้อนทางสังคมบางอย่าง (เช่น ความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้น ซึ่งแสดงหรือสะท้อนออกมาด้วยได้หลายรูปแบบ [เช่น ความแตกต่างในแบบแผนการใส่สิ่งของลงไปหลุมฝังศพ]) (ดูตัวอย่างใน Hayden and Schulting 1997) ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายแล้ว ผู้วิจัยจะตรวจสอบสมมติฐานนี้ด้วยการขุดค้นชั้นดินที่มีหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการฝังศพ จากการขุดค้นของผู้วิจัยที่ผ่านมา (สว่าง เลิศฤทธิ์ และคณะ 2544) ได้ค้นพบหลุมฝังศพ แต่ยังไม่ได้อาศัยในรายละเอียด เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาและงบประมาณ ผู้วิจัยจะกลับไปเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการฝังศพนี้อีกครั้งโดยจะทำการขุดค้นเพิ่มเติมในบริเวณที่เคยพบหลุมฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์

2. ผู้วิจัยเชื่อว่าการควบคุมผลผลิตส่วนเกิน (control over surplus) และการรวมศูนย์กลางทางเศรษฐกิจไว้ส่วนกลาง (economic centralization) อาจจะบ่งชี้ถึงความซับซ้อนทางสังคม ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดหวังว่าจะได้พบหลักฐานการควบคุมการผลิตสินค้าบางชนิด (เช่น ภาชนะดินเผา) ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่า การศึกษาการจัดระเบียบการผลิตภาชนะดินเผา (ceramic production organization) จะสามารถบอกได้ว่าการผลิตนั้นควบคุมโดยชนชั้นนำในสังคม หรือเป็นเพียงกิจกรรมในครัวเรือนผลิตเพื่อใช้ในครอบครัว (household production) ที่สมาชิกคนใดคนหนึ่งในครัวเรือนผลิตเพื่อใช้ในครอบครัว (household use) ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาในแง่ของขนาด (scale) ความหลากหลาย (variability) และการทำให้เป็นมาตรฐาน (standardization) ในการผลิตภาชนะดินเผา ซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นเหล่านี้สามารถช่วยให้เข้าใจการจัดระเบียบการผลิตได้ (ดูตัวอย่างใน Costin and Hagatrum 1995; Longacre 1999)

3. ผู้วิจัยมีสมมติฐานว่าแบบแผนการบริโภค (consumption pattern) และขนาดครอบครัว (household size) ของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจะเปลี่ยนไปเมื่อเข้าสู่ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มนุษย์ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง และรู้จักเฉพาะการเพาะปลูก กระนั้นก็ตาม การเก็บของป่าล่าสัตว์ ยังคงเป็นวิธียังชีพที่สำคัญ แบบแผนการประกอบอาหารที่สัมพันธ์กับประเภทของอาหาร เช่นการย่าง หรือการเผาเนื้อสัตว์ อาจจะไม่ต้องพึ่งพาภาชนะมากนัก แต่เมื่อเข้าสู่ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ พบว่า การตั้งถิ่นฐานได้เปลี่ยนมาอยู่ในกลุ่มและพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว ในยุคนี้การบริโภคจะขึ้นอยู่กับ การเพาะปลูก และมีการใช้ทรัพยากรจากแหล่งน้ำมากขึ้น (แม้ว่าแหล่งโบราณคดีขั้วป่าอาจจะไม่มีพื้นที่เหมาะสำหรับการปลูกข้าวดังสาเหตุที่กล่าวมา แต่อาจจะมีการผลิตสินค้าแลกเปลี่ยนกับข้าวก็ได้ และจากการสำรวจเบื้องต้นของผู้วิจัยเมื่อเดือนตุลาคม 2544 พบว่าเนินโบราณสถานแห่งหนึ่ง ก่อด้วยอิฐที่มีแถบข้างผสมอยู่มาก แสดงว่าผู้คนที่นี่อาศัยในขั้วป่ารู้จักและคุ้นเคยกับการใช้และบริโภคข้าวเป็นอย่างดี) ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่าการประกอบอาหาร เช่น การหุง การต้ม หรือเก็บกักอาหาร อาจจะต้องใช้ภาชนะมากขึ้น ดังนั้นผู้วิจัยคาดว่าจะพบปริมาณเศษภาชนะดินเผาเพิ่มมากขึ้นในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยจะอาศัยการวิเคราะห์หลักฐานจำพวกกระดูกสัตว์ (faunal remains) และหลักฐานทางพฤกษศาสตร์ (botanical materials) เพื่อศึกษาแบบแผนการบริโภค

นอกจากนี้ ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานที่ว่าขนาดครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปตามขนาดของประชากรด้วย กล่าวคือสังคมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมีประชากรน้อยกว่ายุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ และขนาดครอบครัวก็เล็กกว่าด้วย (ดูตัวอย่างข้อมูลประชากร และขนาดครอบครัวในสังคมต่าง ๆ ใน Johnson and Earle 2000) เราสามารถชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงนี้ได้จากการวิเคราะห์รูปแบบ และขนาดของภาชนะดินเผา รวมทั้งบริบทของการค้นพบภาชนะดินเผาจากยุคสมัยต่างๆ ด้วย (ดูตัวอย่าง ใน Blinman 1989; Mills 1999) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาวิเคราะห์ภาชนะดินเผาในมิติดังกล่าว และหลักฐานอย่างอื่นที่ได้จากการขุดค้นอย่างละเอียดด้วย

4. ผู้วิจัยเชื่อว่าแหล่งโบราณคดีชั้นจำปามีการอยู่อาศัยมากกว่า 2 สมัย แต่จากการศึกษาที่ผ่านมาเราไม่ทราบลำดับอายุสมัยที่ชัดเจน และนักวิชาการก็มีความเห็นแตกต่างกัน แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันว่าแหล่งโบราณคดีมีการอยู่อาศัยอย่างน้อย 2 สมัย แต่อายุสมัยของแหล่งโบราณคดีชั้นจำปาเท่าที่มีผู้เสนอยังเป็นเพียงการคาดเดาจากการเปรียบเทียบโบราณวัตถุ (artifact cross-dating) เช่น ภาชนะดินเผา (2529:4) เสนอว่าการอยู่อาศัยสมัยแรกมีอายุประมาณ 3,000-2,500 ปี (ตรงกับยุคสำริด—ผู้วิจัย) โดยเชื่อมโยงกับแหล่งโบราณคดีบ้านท่าแคที่พบหลักฐานประเภทเดียวกันกับที่พบที่ชั้นจำปา เช่น แกนกำไลหิน กำไลหิน เป็นต้น ในขณะที่ วีรพันธ์ มาลัยพันธ์ (2515) ก็ลงความเห็นเบื้องต้นว่าชั้นจำปามีอายุเก่าไปถึงยุคหินใหม่ โดยใช้พัฒนาการทางเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด นั่นคือขวานหินขัด และภาชนะดินเผา การกำหนดให้ชั้นจำปาอยู่ในยุคหินใหม่โดยดูจากขวานหินขัด และหลักฐานอีกเพียงไม่กี่ประเภทยังไม่ทำให้ผู้วิจัยเชื่อได้ว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ยุคหินใหม่มาก่อนที่กลุ่มชนในวัฒนธรรมสมัยหลัง (เรียกกันว่าสมัยทวารวดี) จะเข้ามา (จะเห็นว่าภาชนะดินเผาและวีรพันธ์มีความเห็นเกี่ยวกับอายุสมัยของชั้นจำปาต่างกัน) และการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (เช่น รูปแบบศิลปะของธรรมจักรศิลา) ประติมากรรม (เช่น รูปเคารพ, พระพิมพ์) และภาษาโบราณ (เช่นจารึกอักษรปัลลวะ) ก็ยังไม่ให้คำตอบที่น่าเชื่อถือว่าวัฒนธรรมทวารวดี เข้ามาที่ชุมชนแห่งนี้เพื่อพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ภาชนะดินเผา 2529:4) เพราะหลักฐานดังกล่าวได้มาจากพื้นผิวดิน และจากการเก็บรวบรวมของชาวบ้านซึ่งไม่ทราบตำแหน่งหรือบริบทที่ชัดเจน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการสร้างลำดับอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อีกครั้ง โดยใช้ข้อมูลชั้นดินจากการขุดค้นอย่างเป็นระบบ (stratigraphic data) สอบทาน (cross-check) กับผลการกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เช่น วิธีเรดิโอคาร์บอน (radiocarbon dating) (Bowman 1990) ผู้วิจัยเชื่อว่าเราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองได้อย่างชัดเจนก็ต่อเมื่อเราสามารถลำดับอายุตามความเก่าแก่ (chronological order) ของหลักฐานและแหล่งโบราณคดีได้อย่างเป็นระบบและถูกต้อง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการจัดลำดับอายุ (chronology-building) มีความสำคัญมากสำหรับการวิจัยครั้งนี้

องค์ความรู้ใหม่ที่คาดว่าจะได้จากการทำวิจัยเรื่องนี้ มี 2 เรื่องหลัก คือ 1) ได้ความรู้ใหม่เกี่ยวกับลำดับการพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน เช่น การเข้ามาอยู่อาศัยครั้งแรกและครั้งหลัง และการใช้พื้นที่ต่าง ๆ ตามลำดับเวลาของการอยู่อาศัย ซึ่งจะช่วยให้เรามองเห็นสังคมวัฒนธรรมในลักษณะที่มีพลวัต ไม่หยุดนิ่งเหมือนการศึกษาที่ผ่านมา 2) ได้ความรู้ใหม่เกี่ยวกับระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนที่ซับซ้อนอีกแห่งหนึ่งในเขตตะวันออกเฉียงของภาคกลางซึ่งอาจจะมีความเหมือนและความแตกต่างจากชุมชนอื่นในเขตตะวันตก หรือตอนเหนือของภาคกลาง องค์ความรู้ในส่วนนี้จะช่วยให้เราเห็นภาพการทำหน้าที่ (function) ของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่ทำงานประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น ครอบคลุมกับการผลิตงานหัตถกรรม (เครื่องปั้นดินเผา) ระบบการติดต่อแลกเปลี่ยนหรือการค้า

ระบบการยังชีพ ระบบการปกครอง และระบบความเชื่อ เป็นต้น การวิจัยครั้งนี้เน้นการมองระบบสังคมแบบองค์รวม ซึ่งที่ผ่านมาเรายังขาดงานวิจัยทางโบราณคดีในลักษณะนี้